

מלכות דוד בירושלים (ד) / מפקד דוד וגילוי מקום המקדש בגורן ארוונה היבואי (חלק א)

ביום ההוא ויאמר לו עלה הקם לה' מזבח בגרן ארוונה היבואי: (יט) ויעל דוד כדבר ג' כפאשר צוה ה': (כ) וישקף ארוונה וירא את המקדש ואת עבדיו עברים עליו ויצא ארוונה וישתחו למלך אפיו ארצה: (כא) ויאמר ארוונה מדוע בא אדני המלך אל עבדו ויאמר דוד לקנות מעמך את הגרן לבנות מזבח לה' ותעצר המגפה מעל העם: (כב) ויאמר ארוונה אל דוד יקח ויעל אדני המלך הטוב בעיניו ראה הבקר לעלה והמרגים וכלי הבקר לעצים: (כג) הכל נתן ארוונה המלך למלך ויאמר ארוונה אל המלך ה' א-להיך ירצה: (כד) ויאמר המלך אל ארוונה לא כי קנו אקנה מאותך במחיר ולא אעלה לה' א-להי עלות חנם ויקן דוד את הגרן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים: (כה) ויבן שם דוד מזבח לה' ויעל עלות ושלמים ויעתר ה' לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל:

המפקד שערך דוד מתואר בשמ"ב כ"ד, שם הוא חותם את ספר שמואל¹ ובודה"א כ"א. על פי הבנתנו, בפרשה זו מתגלה לדוד מקום המקדש לראשונה.

הבה נראה תחילה את הכתובים. הנה שמ"ב פרק כ"ד:

(א) ויסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה: (ב) ויאמר המלך אל יואב שר החיל אשר אתו שוט נא בכל שבטי ישראל מן ועד באר שבע ופקדו את העם וידעתי את מספר העם: (ג) ויאמר יואב אל המלך ויוסף ה' א-להיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ועיני אדני המלך ראות ואדני המלך למה חפץ בדבר הזה: (ד) ויחזק דבר המלך אל יואב ועל שרי החיל ויצא יואב ושרי החיל לפני המלך לפקד את העם את ישראל: (ה) ויעברו את הירדן ויחנו בערוער ימין העיר אשר בתוך הנחל הגד ואל יעזר: (ו) ויבאו הגלעד והאל ארץ תחתים חדשי ויבאו דנה יען וסביב אל צידון: (ז) ויבאו מבצר צר וכל ערי החוי והכנעני ויצאו אל נגב יהודה באר שבע: (ח) וישטו בכל הארץ ויבאו מקצה תשעה חדשים ועשרים יום ירושלים: (ט) ויתן יואב את מספר מפקד העם אל המלך ותהי ישראל שמנה מאות אלף איש חיל שלף חרב ואיש יהודה חמש מאות אלף איש: (י) ויך לב דוד אתו אחרי כן ספר את העם ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאד אשר עשיתי ועתה ה' העבר נא את עון עבדך כי נספלתי מאד: (יא) ויקם דוד בבקר ודבר ה' היה אל ג' הנביא חזה דוד לאמר: (יב) הלוך ודברת אל דוד כה אמר ה' שלש אנכי נוטל עליך בחר לך אחת מהם ואעשה לך: (יג) ויבא ג' אל דוד ויג' לו ויאמר לו התבוא לך שבע שנים רעב בארצך אם שלשה חדשים נסך לפני צריך והוא רדףך ואם היות שלשת ימים דבר בארצך עתה דע וראה מה אשיב שלחי דבר: (יד) ויאמר דוד אל ג' צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמו וביד אדם אל אפלה: (טו) ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד וימת מן העם מן ועד באר שבע שבועים אלף איש: (טז) וישלח ידו המלאך ירושלים לשחתה וינחם ה' אל הרעה ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ידך ומלאך ה' היה עם גרן הארוונה היבואי: (יז) ויאמר דוד אל ה' בראתו את המלאך המכה בעם ויאמר הנה אנכי חטאתי ואנכי העויתי ואלה הצאן מה עשו תהי נא ידך בי ובבית אבי: (יח) ויבא ג' אל דוד

והנה דה"א פרק כ"א - פרק כ"ב פס' א:

(א) ויעמד שטן על ישראל ויסת את דוד למנות את ישראל: (ב) ויאמר דוד אל יואב ואל שרי העם לנו ספרו את ישראל מבאר שבע ועד דן והביאו אלי ואדעה את מספרם: (ג) ויאמר יואב יוסף ה' על עמו כהם מאה פעמים הלא אדני המלך כלם לאדני לעבדים למה יבקש זאת אדני למה יהיה לאשמה לישראל: (ד) ודבר המלך חזק על יואב ויצא יואב ויתהלך בכל ישראל ויבא ירושלים: (ה) ויתן יואב את מספר מפקד העם אל דוד ויהי כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש שלף חרב ויהודה ארבע מאות ושבועים אלף איש שלף חרב: (ו) ולוי ובגמון לא פקד בתוכם כי נתעב דבר המלך את יואב: (ז) וירע בעיני הא-להים על הדבר הזה ויך את ישראל: (ח) ויאמר דוד אל הא-להים חטאתי מאד אשר עשיתי את הדבר הזה ועתה העבר נא את עון עבדך כי נספלתי מאד: (ט) וידבר ה' אל ג' חזה דוד לאמר: (י) לך ודברת אל דוד לאמר כה אמר ה' שלוש אני נוטל עליך בחר לך אחת מהנה ואעשה לך: (יא) ויבא ג' אל דוד ויאמר לו כה אמר ה' קבל לך: (יב) אם שלוש שנים רעב ואם שלשה חדשים נספה מפני צריך וחרב אויבך למשגת ואם שלשת ימים חרב ה' ודבר בארץ ומלאך ה' משחית בכל גבול ישראל ועתה ראה מה אשיב את שלחי דבר: (יג) ויאמר דוד אל ג' צר לי מאד אפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו מאד וביד אדם אל אפל: (יד) ויתן ה' דבר בישראל ויפל מישראל שבועים אלף איש: (טו) וישלח הא-להים מלאך לירושלים להשחית וכהשחית ראה ה' וינחם על הרעה ויאמר למלאך המשחית רב עתה הרף ידך ומלאך ה' עמד עם גרן ארוונה היבואי: (טז) וישא דוד את עיניו וירא את מלאך ה' עמד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים ויפל דוד והזקנים

1 אין זה מקרה שספר שמואל פותח בעלייה לרגל למשכן הזמני שבשילה ומסיים בבניין המזבח במקומו הקבוע בגורן ארוונה היבואי. מגמת הספר היא המעבר, הן בתחום ההנהגה הן בתחום עבודת ה', מן המציאות הזמנית אל המציאות הקבועה: משופטים למלכים, ממשכן זמני לבית ה' הקבוע.

א. ההסתה והמפקד

הכתובים אומרים בבירור כי היזמה למפקד לא הייתה של דוד, אלא ה' (בספר שמואל) או השטן (בדברי הימים) הם שהסיתו אותו לכך. אמנם ברור שיש לדוד חלק באחריות למפקד, שהרי מגלגלים זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב, אך מכל מקום המעשה הוא פרי הסתה א-לוהית.

כבר מהתנגדותו של יואב (שנכשלה) ברור שהמפקד הוא מעשה שלילי. הרמב"ן מתייחס לכך בפרשת כי-תשא ובפרשת במדבר. בפירושו לפרשת כי-תשא (שמות ל', יב) הוא אומר כי דוד טעה ולא מנה את העם בשקלים כיוון שלא ידע אם הספירה בשקלים היא מצווה לדורות או רק לשעה.

בפירושו לפרשת במדבר (במדבר א', ב) הוא כותב כך:

ואמר בדוד 'מספר מפקד העם' (ש"מ"ב כ"ד, ט), כי ידע מספרם בפקידת הכופר, כי רחוק הוא אצלי שלא יזהר דוד במה שאמר הכתוב 'ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם' (שמות ל', יב). ואם אולי טעה דוד, למה לא עשה יואב שקלים, והיה דבר המלך נתעב אצלו והוא אמר לו 'למה יבקש זאת אדני למה יהיה לאשמה לישראל' (דה"א כ"א, ג), ולמה לא ימנע בשקלים שלא יחטא. אבל כפי דעתי היה הקצף עליו בעבור שמנאם שלא לצורך, כי לא היה יוצא למלחמה ולא עושה בהם דבר בעת ההיא, רק לשמח לבו שמלך על עם רב, והוא מאמר יואב 'ויוסף ה' א-להיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה' (ש"מ"ב כ"ד, ג). וראיתי במדבר סיני רבה (ב יז) 'ר' אליעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמר, כל זמן שנמנו ישראל לצורך לא חסרו, שלא לצורך חסרו, איזה זמן נמנו לצורך בימי משה ובדגלים ובחלוק הארץ, שלא לצורך בימי דוד'.³

מבחינה מהותית יש להתייחס לשתי שאלות מרכזיות: לשם מה סופרים? כיצד סופרים? גם אם סופרים בשקלים או באמצעי אחר, ולא את האנשים עצמם, תמיד יש לתהות אם מטרת הספירה עצמה מוצדקת.⁴

המפקד לא נערך על רקע מלחמה, אף שיואב סופר שולפי חרב, ומכאן מסיק הרמב"ן כי המפקד נועד "רק לשמח לבו שמלך על עם רב". גודל הצבא מעניק למלך תחושת עצמה וביטחון. וכפי שמנסח זאת הרלב"ג (בפירושו לש"מ"ב כ"ד, א): "דוד היה שם בשר זרועו בבטחו על רוב העם ולא היה ראוי שיבטח כי אם בשם יתברך לבדו". ואכן, דומני כי זהו פשט הפרשה: מניין החיילים ושימת הביטחון בעצמת הצבא.

מְכַסִּים בְּשָׂקִים עַל פְּנֵיהֶם: (יז) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל הָאֱלֹהִים הֲלֹא אֲנִי אֲמַרְתִּי לְמַנּוֹת בְּעַם וְאֲנִי הוּא אֲשֶׁר חִטָּאתִי וְהִרְעֵה רַעוּתִי וְאֵלֶּה הַצֹּאֵן מִה עָשׂוּ ה' אֱלֹהֵי תְהִי נָא יָדְךָ בִּי וּבְבֵית אָבִי וּבְעַמְּךָ לֹא לְמַגְפָּה: (יח) וּמִלֵּאָה ה' אָמַר אֶל גֹּד לֵאמֹר לְדָוִד כִּי יַעֲלֶה דָּוִד לְהִקְיִם מִזְבֵּחַ לַה' בְּגֵרֶן אֲרֶנָּן הַיְבֹסִי: (יט) וַיַּעַל דָּוִד בְּדַבֵּר גֹּד אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּשֵׁם ה': (כ) וַיֹּשֶׁב אֲרֶנָּן וַיֵּרָא אֶת הַמִּלְאָךְ וַאֲרַבְעַת בָּנָיו עִמּוֹ מִתְחַבְּאִים וְאֲרֶנָּן דָּשׁ חֲטִיִּם: (כא) וַיָּבֵא דָּוִד עַד אֲרֶנָּן וַיִּבֶט אֲרֶנָּן וַיֵּרָא אֶת דָּוִד וַיֵּצֵא מִן הַגֵּרֶן וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְדָוִד אַפָּיִם אֲרַצָּה: (כב) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל אֲרֶנָּן תִּנְהַל לִי מְקוֹם הַגֵּרֶן וְאֶבְנֶה בּוֹ מִזְבֵּחַ לַה' בְּכֶסֶף מִלֵּא תִנְהַל לִי וְתַעֲצֵר הַמַּגְפָּה מֵעַל הָעַם: (כג) וַיֹּאמֶר אֲרֶנָּן אֶל דָּוִד קַח לָךְ וַיַּעַשׂ אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ הַטוֹב בְּעֵינָיו רְאֵה נִתְתִּי הַבֶּקֶר לְעֹלוֹת וְהַמִּזְבֵּחַ לְעֹצִים וְהַחֲטִיִּם לְמִנְחָה הַלֵּל נִתְתִּי: (כד) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ דָּוִד לְאֲרֶנָּן לֹא כִּי קָנָה אֶקְנֶה בְּכֶסֶף מִלֵּא כִּי לֹא אֶשָּׂא אֲשֶׁר לָךְ לַה' וְהַעֲלוֹת עוֹלָה חֲנָם: (כה) וַיִּתֵּן דָּוִד לְאֲרֶנָּן בְּמִקְוֵם שְׁקָלֵי זָהָב מִשְׁקַל שֵׁשׁ מֵאוֹת: (כו) וַיִּבֶן שָׁם דָּוִד מִזְבֵּחַ לַה' וַיַּעַל עֹלוֹת וַיִּשְׁלַמִּים וַיִּקְרָא אֶל ה' וַיַּעֲנֶהוּ בְּאֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם עַל מִזְבֵּחַ הָעֹלָה: (כז) וַיֹּאמֶר ה' לְמִלְאָךְ וַיֹּשֶׁב חֲרָבּוֹ אֶל נְדָנָה: (כח) בְּעַת הַהִיא בְּרֵאוֹת דָּוִד כִּי עָנָהוּ ה' בְּגֵרֶן אֲרֶנָּן הַיְבֹסִי וַיִּזְבַּח שָׁם: (כט) וּמִשְׁכַּן ה' אֲשֶׁר עָשָׂה מִשֶּׁה בְּמִדְבַּר וּמִזְבֵּחַ הָעוֹלָה בְּעַת הַהִיא בְּבִמְהַ בְּגִבְעוֹן: (ל) וְלֹא יָכַל דָּוִד לְלַכֵּת לְפָנָיו לְדָרֵשׁ אֶל־הָאֱלֹהִים כִּי נִבְעַת מִפְּנֵי חֲרָב מִלְאָךְ ה': כ"ב (א) וַיֹּאמֶר דָּוִד זֶה הוּא בֵּית ה' הָאֱלֹהִים זֶה מִזְבֵּחַ לְעֹלָה לְיִשְׂרָאֵל:

הפרשה מעלה שאלות רבות: מדוע חרה אף ה' בישראל? במה אשם דוד – והלוא הוסת למפקד?! מה הקשר בין המניין ובין גילוי מקום המקדש? למה מתגלה מקום המקדש במהלך המגפה? ועוד שאלות רבות. להלן ננסה לעסוק בסוגיות המרכזיות העולות בפרשה. נתמקד בנוסח שבדה"א כ"א, ונבחן את הסוגיות המרכזיות העולות בפרק כפי סדרן:²

- פס' א-ו: ההסתה והמפקד
- פס' ז-יד: המגפה שבאה כעונש על המפקד
- טו-יח: ה' ניחם על הרעה, ודוד מצטווה להקים מזבח לה' בגורן ארוונה היבوسی
- פס' יט-כב - כ"ב, א: דוד קונה את המקום ומועיד אותו להיות בית ה'.

2 לא ניכנס במסגרת זו לסוגיית סדר הזמנים – מתי בימי דוד התרחש המאורע – נושא שהמקרא אינו מתייחס אליו במפורש. מול האפשרות שמיקום הפרק בסוף ספר שמואל רומז לזמנו עומדת העובדה שבדברי הימים באים אחריו עוד שמונה פרקים בענייני המקדש. באמת לא ניתן להסיק ממיקום הפרק בסוף ספר שמואל שום מסקנה, שכן פרקים כ"א-כ"ד הם יחידה נפרדת בספר, גם מן ההיבט הכרונולוגי.

עם זאת, יש היגיון בטענה שהמפקד נערך בתקופת השלום והרגיעה של סוף ימי דוד, מה שאפשר ליואב ולשרי החיל להתמסר למלאכה תשעה חודשים ועשרים יום (ש"מ"ב כ"ד, ח)! גודלה של ממלכת ישראל לקראת סוף מלכותו של דוד הצריך היערכות מחודשת בכל התחומים – הכלכלי, האדמיניסטרטיבי והצבאי – והמפקד שירת היערכות זו.

3 בהמשך דבריו מביא הרמב"ן הסבר נוסף: שרצה למנות מבן 13 שנה ומעלה, ומותר למנות רק מעל גיל 20. לענייננו אין צורך להאריך בכך.

4 נימוקים רבים ניתן להביא לאיסור הספירה. כאן נזכיר רק שהמניין מבטל את הייחודיות של כל אדם ואדם והופך אותו למספר גרידא. דוגמה קיצונית לכך היא, להבדיל, ההתייחסות לאנשים כאל מספרים בלבד במחנות הריכוז.

ב. בחירת דוד בעונש

דוד מתוודע לחטאו ומכיר בו, והנביא מציע לו לבחור בין שלוש שנות רעב, שלושה חודשי מלחמה ושלושה ימי דָבָר. אפשרות זו לבחור בעונש היא דוגמה יחידאית במקרא, ונראה שמשמעה הטלת אחריות יתרה על הבוחר: הבוחר בעונש מבין ומרגיש יותר את אחריותו לחטא ואת תיקונו.⁵

מדוע בחר דוד דווקא בדבר? דוד מנמק זאת: "נִפְלָה נָא בִיד ה' כִּי רַבִּים רַחֲמָיו וּבִיד אָדָם אַל אֶפְלָה". מלבד זאת, נראה שהדבר נבדל מיתר העונשים בכך שיש בו מפגש ישיר עם הקב"ה: בניגוד לרעב ולמלחמה, שהם עקיפים יותר, בדבר חש האדם בעליל מיהו המכה בו.⁶

הדבר הורג בישראל 70,000 איש, ומלאך מתגלה בגורן ארוונה היבוסי וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים להשחיתה.⁷ במה אשמה ירושלים? מדוע מבקש המלאך להשמיד את העיר שאך עתה יושבה לראשונה והפכה לבירת מלכות כל ישראל?!

הזיקה בין ירושלים לבין דוד כמלך כל ישראל ברורה, והפגיעה בירושלים משמעה אפוא פגיעה בודד ובמלכותו על כל ישראל. כאן נוגעים אנו במחלוקת המפורסמת בדבר עצם קיומה של מלכות בשר ודם, מחלוקת השנויה מכתובי התורה והנבואה, המשך בחז"ל וכלה בראשונים ובאחרונים. עיקרה של המחלוקת בשאלה אם מלכות בשר ודם היא השלטון שבחר ה' עבור עמו לכתחילה, או שמא רק בדיעבד התיר להם להמליך מלך. הסוברים כי מלכות בשר ודם היא שלטון לכתחילה מביאים כראיה את מה שנאמר בשלמה:

וַיֵּשֶׁב שְׁלֹמֹה עַל כֶּסֶא ה' לְמִלְכָּה תַּחַת דָּוִד אָבִיו וַיַּצְלַח וַיִּשְׁמְעוּ אֵלָיו כָּל יִשְׂרָאֵל (דה"א כ"ט, כג).⁸

הסוברים כי מלכות בשר ודם נוגסת כביכול במלכות הקב"ה מביאים כראיה את דברי ה' לשמואל כי בקשת בני ישראל למנות להם מלך היא מאיסה בקב"ה ושקולה לעבודה זרה:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל שְׁמַע בְּקוֹל הָעָם לְכָל אֲשֶׁר יֹאמְרוּ אֵלַיךְ כִּי לֹא אֶתְּךָ מָאֲסוּ כִּי אֲנִי מְאָסוּ מִמֶּלֶךְ עָלֵיהֶם. כָּל הַמְעֻשִׂים אֲשֶׁר עָשׂוּ מִיּוֹם הָעֲלִיתִי אֹתָם מִמִּצְרַיִם וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיַּעֲזְבוּנִי וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים כִּן הִמָּה עֹשִׂים גַּם לָךְ (שמ"א ח', ז-ח).

כך או כך, המתח שבין מלכות בשר ודם למלכות שמים מובן. הפתרון שמציעה פרשת המלך למתח זה – פתרון שיאפשר למלך למלא כראוי את ייעודו – הוא הענווה:

כִּי תֵבֵא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ וַיִּרְשָׁתָהּ וַיִּשְׁבְּתָהּ בָּהּ וַאֲמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכֹל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבְתַי. שׁוּם תִּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱ-לֹהֶיךָ בּו מִקְרָב אֲחֵיךָ תִּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תִוְכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נִכְרִי אֲשֶׁר לֹא אֲחִיךָ הוּא. רַק לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים וְלֹא יֵשִׁיב אֶת הָעָם מִצְרַיִמָה לְמַעַן הַרְבוֹת סוּס וְה' אָמַר לָכֶם לֹא תִסְפוּן לָשׁוּב בְּדָרֶךְ הַזֶּה עוֹד. וְלֹא יִרְבֶּה לוֹ נְשִׂים וְלֹא יִסוֹר לְבָבוֹ וְיִקְסֹף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה לוֹ מְאֹד. וְהִיָּה כְשִׁבְתוֹ עַל כֶּסֶא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מְלִפְנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם. וְהִיתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱ-לֹהָיו לְשִׁמֹּר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְעֲשׂוֹתָם. לְבַלְתִּי רוּם לְבָבוֹ מֵאֲחִיו וּלְבַלְתִּי סוּר מן הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן יִאָּרֶךְ יְמֵים עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבְנָיו בְּקִרְבֵּי יִשְׂרָאֵל (דברים ז', יד-כ).

שלושת הלאווים שבפרשה נועדו למנוע חריגת המלך מתפקידו בשלושת תחומי השלטון המרכזיים: האיסור להרבות סוסים – בתחום הצבאי; האיסור להרבות נשים – בתחום החברתי; והאיסור להרבות כסף וזהב – בתחום הכלכלי.

טיבה של מצוות העשה שבפרשה – "וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר... והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו" – מבואר ומומחש יפה ברמב"ם (הלכות מלכים פ"ג ה"א):

כותב שני ספרי תורה. אחד מניחו בבית גנזיו, שהוא מצווה בו ככל אחד מישראל. והשני לא יזוז מלפניו, אלא בעת שיכנס לבית הכסא או לבית המרחץ או למקום שאין ראוי לקריאה; יוצא למלחמה והוא עמו, נכנס והוא עמו, יושב בדין והוא עמו, מיסב והוא כנגדו, שנאמר 'והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו'.

ספר התורה ההולך עם המלך בכל אשר יפנה מזכיר לו תמיד כי אין הוא אלא משרתו של מלך מלכי המלכים; בכל מקום שאליו ילך ובכל פעולה שיפעל עליו לייצג את הקב"ה, שהוא הוא המלך, ואשר על כיסאו, כיסא ה', הוא יושב.⁹

אחד הביטויים היפים לעניין זה היא האגדה המובאת במסכת חולין (דף ס"ב):

רבי שמעון בן פזי רמי: כתיב 'ויעש א-להים את שני המאורות הגדולים' (בראשית א', טו) וכתיב 'את המאור הגדול... ואת המאור הקטן' (שם)! אמרה ירח לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, אפשר לשני מלכים

9 בניין בית המלך למרגלות בית ה' בימי שלמה נועד למלא תפקיד זהה: לבטא את העובדה שמלכות בשר ודם מקבלת את סמכותה ויכולת פעולתה מכפיפותה למלכות ה'. לפיכך נבנה בית המלך במקום שממנו יוכל המלך לראות בכל בוקר את עשן המזבח המיתמר, את הכוהנים התוקעים בחוצרות, את הלוויים בשירים ובזמרים ואת עולי הרגל המקריבים קרבנות, מתפללים ומשתחוים. נרחיב על כך בע"ה בשיעור על שלמה, בית המלך ובית ה'.

5 כך גם בחינוך ילדים, ואכמ"ל.

6 אין זה מקרה שהמילה דבר היא מן השורש דב"ר; במכת הדבר יש כביכול דיבור ישיר של הקב"ה.

7 מעניין מקומה של החרב בפרשה כולה (דה"א כ"א): דוד מונה שולפי חרב (פס' ה); שניים מן העונשים המוצעים לו הם "וחרב אויבך למשגת ואם שלשת ימים חרב ה' ודבר בארץ" (יב); אחר כך הוא רואה את "מלאך ה' עמד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים" (טז); ולאחר קניין הגורן "ויאמר ה' למלאך וישב חרבו אל נדנה" (כז). יש כאן רמז ל"מידה כנגד מידה": על מניית שולפי חרב נענש דוד בחרב ה' האחוזה ביד המלאך. על פי חז"ל (פרקי דרבי אליעזר פרק כ), המזהים את פתח גן העדן בקרבת הר המוריה, ייתכן שהחרב האחוזה בידי המלאך רומזת ל"להט החרב המתהפכת" השומרת את דרך עץ החיים (בראשית ג', כד).

8 ספר אורות של מרן הרב קוק זצ"ל הוא כולו מעין הרחבה של פסוק זה, הרואה במלכות ישראל את כיסא ה' בעולם.

וְכִהְיֶשְׁחִית רְאָה ה' וַיִּנָּחֵם עַל הָרָעָה וַיֹּאמֶר לְמַלְאָךְ
הַמְשֻׁחִית רַב עֲתָה הֲרָף יָדְךָ.

את מה ראה ה' וניחם? בגמרא (ברכות סב ע"ב) הוצעו כמה תשובות לשאלה זו:

אמר רב: ראה יעקב אבינו, דכתיב וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב כַּאֲשֶׁר
רָאִים (בראשית ל"ב, ג). ושמואל אמר: אפרו של יצחק
ראה, שנאמר 'א-להים יראה לו השה' (שם כ"ב, ח). רבי
יצחק נפחא אמר: כסף כפורים ראה, שנאמר 'ולקחת
את כסף הכפורים מאת בני ישראל' וגו' (שמות ל, טז).
רבי יוחנן אמר: בית המקדש ראה, דכתיב 'בהר ה'
יראה'... ומסתברא כמאן דאמר בית המקדש ראה,
שנאמר 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה' (בראשית כ"ב, יז).

מסקנת הגמרא, שה' ראה את בית המקדש, קושרת בין
התגלות המלאך לדוד על הר המוריה לבין ההתגלות הראשונה
לאברהם דורות קודם לכן על אותו הר.

גילוי מקום המקדש הוא נקודת השיא במגמתו של דוד, למן
העלאת הארון לירושלים, לקבוע את העיר **מלמטה** לא רק
כבירה אלא גם אלא כמקום המקדש. בפרשה זו מושלם בניין
המלכות הארצי. מקום המקדש מתגלה מתוך תחושת תלות
ושייכות מוחלטת של מלך בשר ודם כלפי הקב"ה. ביסוס
המלכות הארצית והשאיפה לבנות מקדש מגיעים למיצויים
מתוך התבטלות מוחלטת למלך מלכי המלכים.

ד. קניין הגורן

וַיֹּאמֶר ה' אֶמְרָ אֶל גֹּד לְאֹמֶר לְדָוִד כִּי יַעֲלֶה דָוִד לְהַקִּים
מִזְבֵּחַ לַה' בְּגִרְזֵן אֲרֶנֶן הַיְבֵסִי.¹¹

מובן שהמזבח נועד לכפר על החטא ולתקנו (כתפקידו במקדש
עצמו).

מדוע נזקק דוד לקנות את הגורן מידי ארוונה? גם אם נניח כי
בכבשו את ירושלים השאיר דוד את ארוונה בגורן – האם
פירוש הדברים שהגורן בבעלותו? אכן, מלשון חז"ל "סמוך
לפלטורין שלך לא הורשת" (ספרי דברים פ"סקא נא) משמע שדוד
לא הוריש את המקום כלל. הזוהר (ח"ב ר"ד ע"א) אומר כך:

ארוונה מלכא הוה וההוא אתר ברשותיה הוה והוה
שליט עלוי וכד מטא זמנא לנפקא מתחות ידיה לא
נפיק אלא בסגיאיות דמא וקטולא בישראל, לבתר
קאים ההוא מלאכא מחבלא על ההוא אתר ותמן כד
הוה קטיל וקאים בההוא אתר לא הוה יכיל ותשש
חיליה, וההוא אתר אתר דאתעקד ביה יצחק הוה
דתמן בנה אברהם מדבחא ועקד ליה ליצחק בריה...
מיד וַיֹּאמֶר לְמַלְאָךְ הַמְשֻׁחִית רַב עֲתָה' וגו' מהו 'רב'...
רב לך למהוי האי אתר תחות ידך, שנין סגיאין הוה
תחות ידך, מכאן ולהלאה רב, אהדר אתרא למאריה,
ועם כל דא במותא וממונא נפק מתחות ידיה... כתיב
'ארוונה' וכתביב 'ארנן', בעוד דההוא אתר הוה תחות

שישתמשו בכתר אחד? אמר לה: לך ומעטי את
עצמך...

מדוע ממשילים חז"ל את עניין המלכות והממשלה לשמש
ולירח? ההבדל הבסיסי בין השמש והירח הוא שהשמש היא
מקור אור, בעוד שהירח מקבל את אורו מן השמש. הארת
הירח לבדו בלילה היא פתח לטעות – שמה הירח הוא הוא
מקור האור. חז"ל דימו את המלכות לירח, ואין זה מקרה
שבברכת הלבנה אנו מזכירים את מלכות דוד. אם מלך בשר
ודם זוכר שהוא כירח – "דלית ליה מגרמיה כלום" (שאיין לו
כלום משל עצמו), שכל שלטונו וסמכותו מאת הקב"ה – יש
סיכוי שמלכותו תהיה ראויה; אך אם יחשוב ולו לרגע שהוא
מקור הסמכות והשלטון, כאור השמש – הוא נוגס בכך כביכול
במלכותו של הקב"ה. לאור זאת מובן מדוע הפתרון שנותנת
התורה לסתירה המהותית בין מלכות בשר ודם לבין מלכות
הקב"ה הוא ענווה.

בפרשתנו שם דוד המלך בשר זרועו ובוטח בעצמו, בכוחותיו
ובגודל צבאו, ולא בקב"ה; הוא מתייחס אל עצמו כאל שמש,
ולא כאל ירח. לפיכך עומד המלאך לשחת את ירושלים, העיר
שבה בחר דוד והפכה לבירת מלכות ישראל, שכן במצב זה –
בבטוח דוד בכוחו ובצבאו, ובהתרחקו בכך מעם הקב"ה – אין
כלל מקום למלכות דוד, וממילא גם לא לעיר מלכותו.¹⁰

ג. ה' ניחם על הרעה, מסירות נפשו של

דוד

וַיֵּשֶׁא דָוִד אֶת עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת מְלֹאךְ ה' עֹמֵד בֵּין הָאָרֶץ
וּבֵין הַשָּׁמַיִם וַחֲרָבוֹ שְׁלֹפָה בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַם וַיִּפֹּל
דָוִד וַהֲזַקְנִים מְכַסִּים בְּשָׁקִים עַל פְּנֵיהֶם. וַיֹּאמֶר דָוִד
אֶל הָאֱלֹהִים הֲלֹא אָנִי אֲמַרְתִּי לְמַנּוֹת בָּעָם וְאָנִי הוּא
אֲשֶׁר חֲטָאתִי וְהָרַע הָרַעוּתִי וְאֵלֶּה הַצֹּאֵן מֶה עָשׂוֹ ה'
אֶ-לֹהֵי תְהִי נָא יָדְךָ בִּי וּבְבַיִת אֲבִי וּבְעַמְּךָ לֹא לְמַגְפָּה.

דוד מכיר בטעותו, מקבל עליו את האחריות הכוללת למגפה,
מבין שבמצב זה אין קיום לירושלים, ומבקש שהדבר יפגע בו
ובבית אביו, ולא בעם ישראל.

מסירות הנפש של דוד לגבי עצמו היא ללא ספק מדרגה
עילאית ביותר. אך מדוע הוא מציין גם את בית אביו, דהיינו:
את שושלת בית אביו כולה? מן הפגיעה הקשה בעם כולו
(70,000 איש) הבין דוד שדרושה כאן מסירות נפש כללית, עד
כדי נכונות לבטל את שושלת בית אבא – שושלת המלוכה.
זוהי נכונות להתבטלות גמורה לפני הקב"ה, כדי לתקן את
הניתוק החמור מעם הקב"ה. ורק משעלתה הבנה יסודית זו,
אומר המלאך לנביא להראות לדוד את מקום המקדש.

ראינו כבר (שיעור 4, "מדוע לא יכול דוד לבנות את בית ה' (חלק א)") כי
קביעות המלכות היא תנאי לבניין המקדש (על פי שמ"ב ז). כאן
אנו מגלים היבט נוסף של סוגיה זו: מציאת מקום המקדש
מותנית בהתבטלות גמורה של שושלת המלוכה לפני ה'.

11 בשיעורינו בשנה שעברה על בחירת ירושלים עסקנו במשמעות הבחירה
הא-לוהית במקום, ובפרט בבחירה במקום המזבח.

10 וראה סוטה ה ע"א: "אמר רב חסדא ואיתימא מר עוקבא: כל אדם שיש
בו גסות הרוח, אמר הקב"ה: אין אני יכולין לדור בעולם".

הגויים שנחרב בענין זה, ואגדה זו מביא גם כן רש"י במלכים א' (ז', נא), אם כן הכא נמי ואפילו במתנה לא רצה דוד המלך ע"ה ליקח רק בכסף מלא, ורצה שיהיה חלק לכל ישראל במקום המקודש הזה, או איזה טעם אשר גלוי לפניו יתברך ויתעלה, ואם כי נעלם מאיתנו על כל פנים המקום הזה לא בא לידנו בדרך כיבוש רק נמכר ברצון בכסף מלא. אם כן המקום הזה נקנה לו בחזקה ונתקדש גם לענין תרומות ומעשרות וחלה...

נקודת המוצא של הדיון היא הלכתית: איסור "לא תחנם" (דברים ז', ב), האוסר לתת חניה בקרקע אפילו לגר תושב. מכאן מסיק בעל מנחת חינוך שהמקום לא נלקח מעולם מידי ארוונה, אלא נשאר בידיו לאחר שהשלים עם דוד בזמן כיבוש העיר. מכאן הוא מגיע למסקנה נוספת, והיא עיקר ענייננו: יהוה הסיבה וההצדקה להשארת ארוונה בגורן אשר יהוה, מקום זה לא נכבש במסגרת כיבוש העיר, אלא נקנה בכסף מלא. חלק מהותי מיעודו של מקום השראת שכינה הוא שלא ייכבש בחרב, ואף לא יתקבל במתנה, אלא ייקנה בכסף מלא,¹² כביטוי מובהק לניגוד המוחלט שבין החרב ובין המקדש.¹³

משמעות נוספת של הקניין בכסף מלא היא שאומות העולם אינן יכולות לטעון דבר על בעלותנו עליו:

אמר רבי יודן בר סימון: זה אחד משלשה מקומות שאין אומות העולם יכולין להונות את ישראל לומר גזולים הן בידכם, ואלו הן: מערת המכפלה ובית המקדש וקבורתו של יוסף... בית המקדש דכתיב 'ויתן דוד לארנן במקום' וגו' (בראשית רבה עט ז).

קניין המקום היה בכספי כל ישראל:

הרי הוא אומר 'ויתן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים' (ש"ב כ"ד, כד), ובמקום אחר הוא אומר 'ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב שש מאות' (דה"א כ"א, כה). אי איפשר לומר 'שקלי זהב' שכבר נאמר 'שקלי כסף' ואי איפשר לומר 'שקלי כסף' שכבר נאמר 'שקלי זהב', אמור מעתה: בכסף קנה וזהב שקל. אי איפשר לומר 'חמשים' שכבר נאמר 'שש מאות' ואי איפשר לומר 'שש מאות' שכבר נאמר 'חמשים', אמור מעתה: כיון שראה דוד מקום שראוי לו לבנות בית הבחירה עמד וכנס חמשים שקלים מכל שבט ושבט נמצאו שש מאות שקלים מכל השבטים (ספרי דברים פ"א ט"ג).¹⁴

גישה אחרת (ספרי במדבר פ"א ט"ג; זבחים קטז ע"ב; ובעקבותיהם רבים מן המפרשים [מצודת דוד, רד"ק, רלב"ג, אברבנאל ומלבי"ם]) להסבר ההבדל בין הסכומים המצוינים בשמואל ובדברי הימים היא שהקניין נעשה בשני שלבים: תחילה נקנה מקום המזבח בחמישים שקלי כסף, ובשלב שני נקנה ההר כולו בשש מאות שקלי זהב.

12 יש דמיון ברור בין קניין הגורן לקניין מערת המכפלה הן באופי המ"מ, הן בקניין בכסף מלא והן בהקבלה הכללית בין אברהם ודוד.

13 המנחת חינוך מזכיר בעניין זה גם את דברי חז"ל (פסיקתא רבתי ו' ז) כי שלמה לא רצה לבנות את הבית משלל מלחמותיו של דוד. לסוגיה זו נתייחס בע"ה כשנעסוק בבניין בית ה' על ידי שלמה.

14 וראה גם ספרי במדבר פ"א ט"ג; זבחים קטז ע"ב. בשנה שעברה הבאנו מדרש זה כמקור לחשיבותה של שותפות כל שבטי ישראל בקניין המקום.

ידיה אקרי ארוונה, ארון דסטרא אחרא... בסטר קדושה גרעין ליה אתוון ואתוסף קדושתיה.

[תרגום: ארוונה מלך היה ומקום המקדש ברשותו היה והיה שולט עליו וכשהגיע הזמן שיצא מתחת ידיו לא יצא אלא בדם רב והרג בישראל [כלומר: במגפה, י"ל], וכשהגיע מלאך המוות למקום הזה לחבל, תש כוחו, ומקום זה הוא המקום שנעקד בו יצחק, ששם בנה אברהם מזבח ועקד את יצחק בנו... מיד 'ויאמר למלאך המשחית רב עתה' וגו', מהו 'רב'... רב לך להיות המקום הזה תחת ידך, שנים רבות היה תחת ידך, מכאן ואילך רב, החזר המקום לבעליו. ועם כל זאת במוות ובממון יצא המקום מתחת ידיו... כתיב 'ארוונה' וכתיב 'ארנן'. בעוד שהיה המקום ההוא תחת ידו נקרא ארוונה, ארונו של סטרא אחרא... בצד הקדושה גורעיים לו אותיות ונוספה קדושתו.]

נמצא שגם לפי הזוהר המקום אכן היה ברשותו של ארוונה, וניתן היה להוציאו מידו במוות ובקניין בממון.

בהקשר זה צריך אולי להזכיר את דברי הירושלמי (פסחים פ"ט ה"א) כי בימי המלך חזקיהו "גולגולתו של ארנן היבوسی מצאו תחת המזבח" – ללמדך עד היכן הגיעה השפעתה של האחיזה שאפשר דוד לארוונה להמשיך ולהחזיק במקום.

לעומת מקורות אלו, הגמרא בעבודה זרה (כד ע"ב) לומדת כי ארוונה היה גר תושב שנותר כבעל המקום. נושא זה עולה בדיונו של המנחת חינוך על אודות קניין המקום (מצווה רפד):

והנה לא נוכל לומר שבעת שכבש דוד את ירושלים כבש גם המקום הזה, אך אחר כך מכרו לארוונה היבوسی על כן נשאר בידו, דקשה הא ארוונה היה גוי בן נח, רק היה גר תושב כמבואר בעבודה זרה פרק אין מעמידין כד ע"ב, והיאך עברו על לאו ד'לא תחנם' (דברים ז', ב) דאסור ליתן להם חנייה בקרקע...

אלא על כרחך צריך לומר שהמקום הזה לא נלקח מעולם מארוונה, והטעם דלא נלקח מידו, דאפשר הוא השלים עם דוד המלך ע"ה בשעה שפתח בשלום, כמבואר ברמב"ם פ"ו ממלכים ה"א דמי שהשלים וקיבל עליו שבע מצוות ומס עבדות אין הורגין אותו רק הם למס, ועל כרחך צריך לומר שהשלים ארוונה דאי לאו הכי היאך החיה אותו דוד, דהוא היה משבעה עממין, ואסור לחיות מהם כל נשמה אף טף, אפילו אם נדחוק דהיה קטן בשעת כיבוש ירושלים. אלא על כרחך שהשלים עם דוד, ואם השלימו נראה מדברי הרמב"ם שם דאין חיוב ליקח מהם הבתים והקרקעות רק שיהיו למס ולעבדות אבל מותר להניחם במקומם, ולשון הפסוק 'לא תחנם', הוא לנוכח, נראה דדוקא אסור ליתן להם אבל אם יש להם מכבר אינו חיוב ליקח מהם...

ואפשר לומר דהיה על ידי סיבה שלא לקחו מאתו. וקרוב לומר כי היה רצון השי"ת, שהמקום הקדוש הזה שבו השראת שכינה לעולמי עד, לא יהיה בחזקה אפילו בהיתר על ידי כיבוש, ושלמה לא רצה לבנות הבית המקדש משלל דוד המלך ע"ה כדי שלא יאמרו

לעתיד לבוא אין פותחין אלא בעבודה תחילה שנאמר
אבוא ביתך בעולות (תהילים ס"ו, יג). וכן את מוצא
בעלייתן מן הגולה שלא פתחו אלא בעבודה תחילה
שנאמר 'ויכינו את המזבח על מכונותיו' (עזרא ג', 19).

ומסקנת דוד בסוף הפרשה היא:

וַיֹּאמֶר דָּוִד זֶה הוּא בַּיִת ה' הָאֵלֵהִים וְזֶה מִזְבֵּחַ לְעֹלֹת
לְיִשְׂרָאֵל.

כאן נתגלה לדוד לראשונה מקום המקדש.

סיכום

בחנו את משמעות ההתגלות הגדולה בגורן ארוונה וגילוי
המקום המדויק של המקדש (בעקבות המפקד והמגפה).

בשיעור הבא נתבונן בע"ה במשמעויות ההתגלות תוך
הקבלתה להתגלויות אחרות ובחינה כוללת של הפרשה.

*****

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ה
עורך: בעז קלוש

*****

בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il

*****

היבט נוסף של תשלום השקלים, שמציע יהודה קיל (פירוש דעת
מקרא על שמ"ב כ"ד, א, עמ' תקנא הערה 8), הוא היותו חלק מתיקון
החטא. איסוף השקלים, המייצג את כל שבטי ישראל, לקניין
המקום ולבניין המזבח, בא להשוות את חלקם של כל יוצאי
הצבא ולהרבות כבוד שמים. דומים הם לשקלים ששקלו
ישראל במדבר ואשר מהם נעשו אדני המשכן, ועצירת המגפה
היא פועל יוצא של נתינתם ('ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם',
שמות ל', יב).¹⁵

ה. המזבח

וַיִּבֶן שָׁם דָּוִד מִזְבֵּחַ לַה' וַיַּעַל עֹלֹת וּשְׁלָמִים וַיִּקְרָא אֶל
ה' וַיַּעֲנֶהוּ בְּאֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם עַל מִזְבֵּחַ הָעֹלָה.¹⁶

האש מן השמים האוכלת את העולה מאשרת את מעשי דוד
ונותנת להם תוקף א-לוהי.

בעניין המזבח ברצוננו להעיר שתי הערות. ראשית, הציווי
להקים במקום מזבח – אותו חלק בעבודת המקדש המבטא
את הפנייה האנושית לקב"ה, את התלות בו, את הבקשה
להשראת שכינה – מהווה השלמה ראויה לדבקותו של דוד
בארון (ראה שיעור 3, "העלאת הארון לירושלים (חלק ב)", הערה 2).¹⁷

מעניין מאוד בהקשר זה מה שנאמר בסוף הפרשה:

בַּעַת הַהִיא בְּרָאוֹת דָּוִד כִּי עָנָהוּ ה' בְּגִרְןָ אֶרְנֹן הַיְבוּסִי
וַיִּזְבַּח שָׁם. וּמִשָּׁפְן ה' אֲשֶׁר עָשָׂה מִשָּׁה בַּמִּדְבָּר וּמִזְבֵּחַ
הָעֹלָה בַּעַת הַהִיא בְּבָמָה בְּגִבְעוֹן. וְלֹא יָלַל דָּוִד לְלֶכֶת
לְפָנָיו לְדַרְשׁ אֶל־הַיְהוָה כִּי נִבְעַת מִפְּנֵי חָרֵב מְלֶאךָ ה'.

משתמע מכאן כי אילולא נבעת דוד מפני חרב מלאך ה', היה
הולך לבמה הגדולה שבגבעון. מעולם לא פגשנו את דוד
בגבעון, ונראה שבעקבות ההתגלות ובניין המזבח בגורן חש
דוד צורך ועניין לזבוח לה'.

הערה שנייה בעניין המזבח היא היותו שלב ראשוני בכל
מאורע חשוב: במעמד הר סיני (שמות כ"ד, ד-ה), בהר עיבל בזמן
הכניסה לארץ (דברים כ"ז, ז-ז; יהושע ח', ט), בבניין בית ראשון
(כאן), ובבניין בית שני (עזרא ג', ב-ג).¹⁸ ומעניינים בהקשר זה
דברי המדרש:

גדולה עבודה, שהרי לא פתח הכתוב אלא בה, 'מזבח
אדמה תעשה לי וזבחת עליו' (שמות כ', כא), וכן את מוצא
באוהל מועד שלא פתח לו אלא בעבודה תחילה,
שנאמר 'ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאוהל מועד
לאמור אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א', ב). וכן
את מוצא בכניסתן לארץ שלא פתחו אלא בעבודה
תחילה שנאמר 'אז יבנה יהושע מזבח' (יהושע ח', לא). אף

15 כמובן, ההשוואה אינה גמורה: את שקלי המדבר נתן כל אחד ואחד
מישראל, בעוד שדוד אסף את הכסף באופן כוללני מן השבטים.

16 ההקבלה לאש שירדה על המזבח בחנוכת המשכן (ויקרא ט', כד) ברורה.

17 ובהמשך למה שהזכרנו שם כי הקרבת הקרבנות בהעלאת השנייה היוותה
תיקון לחטא שהיה בהעלאת הראשונה.

18 סוגיה מעניינת ורחבה, שלא נרחיב כאן על אודותיה, היא היחס בין
פועלו של האדם להשראת שכינה: האם בניין המזבח הוא שמביא
להשראת שכינה, או שמא להפך.

19 הובא ממכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, מהדורת הרב הופמן, בתורה
שלמה יתרו תקכא.